
Lietuvos etninių grupių adaptacijos ypatumai¹

Natalija Kasatkina

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*
el. paštas kasatkina@ktl.mii.lt

Straipsnyje aptariami pagrindinių Lietuvos etninių grupių adaptacijos ypatumai, analizės metodai. Autorė remiasi metodologine pozicija, pagal kurią akulturacijos teorija sugretinta su socialinės stratifikacijos analize; adaptacija čia suprantama kaip socialinis mobilumas ir pasitenkinimas savo socialiniu statusu. Pasirinkus disproporcinės stratifikuotos atrankos modulį, buvo apklaustos analogiškos socialinės sudėties imtys iš skirtingų etninių grupių. Tyrimai atskleidė: 1) etninių grupių nariai nevienodai suvokia savo statusą ir socialinės padėties pokytį (esant vienodomis pajamoms ir gyvenimo lygiui); 2) visuomenėje egzistuoja tam tikra etninė izoliacija; 3) subjektyviai suvokiamas socialinės padėties blogėjimas susijęs su marginalumu.

Raktažodžiai: adaptacija, akulturacija, etninės (tautinės) grupės, mažuma, socialinis statusas

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Etninių (tautinių) mažumų problema kaip politinis iššūkis Lietuvos valstybingumui buvo išspręsta gana sėkmingai, tačiau mažumos kaip socialinis iššūkis ir pilietinės demokratijos problema dar išlieka.

Per atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės dešimtmetį išryškėjo ir naujos etninių procesų interpretacijos poreikiai. Etninės problematikos tyrinėjimai Lietuvoje remiasi Rytų Europoje paplitusiomis tradicijomis. Tai mažumų etnokultūrinio tapatumo studijos, t. y. šio tapatumo pagrindinių bruožų atskleidimas. Tokia tradicija yra tarsi Rytų Europos kultūrinio nacionalizmo organiška dalis, kai dabartinės etninės daugumos, būdamos imperijų sudėtyje mažumų statuso, įveikė savo „nation building“ etapą. Taigi, taikant veidrodinio atspindžio principą, mažumoms priskiriama kultūrinio nacionalizmo paradigma, kuri suprantama ir paprastai daugumos remiama. Kultūros (kalbos, istorinės atminties, vertybių, religijos) tyrinėjimas išlieka mažumų tyrinėjimų dėmesio centre. Tai esminė sudedamoji mažumų kolektyvinio tapatumo dimensija. Tačiau kokios yra kitos sudedamosios? Egzistuoja įvairios nuomonės: posovietinės visuomenės tyrinėtojas Paul Kolst siūlė nagrinėti politinio lojalumo ir mažumų kultūrinio tapatumo sąsajas. Baltijos šalių kontekste su gausiomis rusų ir rusakalbių grupėmis tai atrodo patraukliai. Tačiau pastaruoju metu socialinė patirtis byloja apie lojalumo dimensijos mažumų grupėse matavimo sunkumus. Kaip gauti patikimą informaciją apie lojalumą tarp mažumų? Be to, Lietuvoje pastebėtos vienos etninės grupės narių skirtingos pilietinės ir politinės nuostatos. Kaip tai būtų galima paaiškinti?

Nors iki šiol esama vyraujančios tendencijos mažumų svarbą vertinti pagal jų gausumą ir vyrauja kiekybinės socialinių procesų išraiškos, tampa akivaizdu, kad ne (ne tik) dydis, bet ir reiškinų priežastingumas turėtų rūpėti tyrinėtojams. Etniniai procesai (pokyčiai) vyksta ne tik juridškai apibrėžtų santykių ar formaliai įtvirtintų teisių lygmenyje.

Socialinių etninių procesų eigos modeliavimas neįmanomas be analizės ir specifinės empirinės informacijos apie etninių mažumų narių adaptacijos eigą. Todėl, parengus teorinį tyrimo modelį [6], buvo siekiama surinkti duomenis, kuriais pasirėmus būtų galima įvertinti tam tikrus socialinės-kultūrinės adaptacijos aspektus. Tyrimas pagrįstas akulturacijos teorijos ir socialinės stratifikacijos analizės derinimu. Akulturacijos teorija grįsta metodologija, ir specifinė statuso grupių atrankos metodika įgalino mus sukelkti dėmesį į kultūrinį tapatumą ir etninius procesus, vykstančius socialinės adaptacijos kontekste. Atrinkę analogiškus socialinius segmentus visose apklausos etninėse grupėse, jas galėjome lyginti ne redukuodami jų skirtumus į demografinius populiacijos bruožus, o analizuodami socialiai konstruojamus procesus.

2. ETNINIŲ GRUPIŲ ADAPTACIJA: KONCEPCINIAI TYRIMO RĖMAI

Keletas pagrindinių sampratų

Socialinė adaptacijos samprata apibūdinama asmens ar grupės ir socialinės aplinkos sąveika, kurios metu suderinami jos dalyvių tarpusavio reikalavimai ir lūkesčiai. Svarbiausia socialinės adaptacijos sudėtinė da-

lis – individo siekių ir lūkesčių derinimas su jo galimybėmis ir socialinės terpės realijomis, įskaitant ir realių kliūčių lygmenį, ir potencialias individo ir aplinkos raidos tendencijas [12].

Šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose adaptacija laikoma abipusiu individo ir visuomeninės aplinkos sąveikos procesu ir rezultatu. Nesėkminga adaptacija apibendrintai įvardijama kaip anomija.

Anomija dažniausiai įvardijama visuomenės būklė, kuriai būdinga, jog didelė visuomenės narių dalis nesilaiko arba negina įprastų visuotinių normų, nors ir žino apie jų egzistavimą. Aptariant anomiją, paprastai skiriami du aspektai: tikslai ir priemonės jiems pasiekti. Taigi gali būti keliami klausimai, ar egzistuoja visuotinai siektini tikslai ir ar esama priemonių jiems pasiekti, nes siekiniai gali būti aiškūs, tačiau nerealizuojami [12].

Priklausomai nuo skirtingų veiksmų, adaptacija gali būti įvairi. Mus labiausiai domina sociokultūrinė adaptacija ir jos metu vykstantys etniniai procesai, į kuriuos žvelgiame per akultūracijos prizmę [2].

Akultūracijos terminas žymi reiškinius, vykstančius skirtingų kultūrų grupių nuolatinių tiesioginių kontaktų atveju, ir tų sąveikų nulemtus pokyčius vienos ar abiejų grupių kultūros modeliuose (ši klasikinė samprata 1936 m. pateikta Redfield, Linton, Herskovits). Individo lygmenyje akultūracija paveikia saviidentitetą, vertybes bei elgesį, o grupių lygmenyje pasireiškia pokyčiais socialinėje struktūroje, politinėje organizacijoje ir darbo bei visuomeninės veiklos sferoje. Kartais akultūracijos sąvoka kritikuojama dėl jos sutapatavimo su asimiliacija; patį terminą siūlyta keisti interkultūracijos, inkultūracijos (angl. *inter-, en-culturation*) sąvokomis. Savo tyrime remiamės J. W. Berry akultūracijos koncepcija, kurios esmė – keturių skirtingų akultūracijos variantų išskyrimas [8].

Pagrindinis J. W. Berry schemos privalumas tai, kad ji leidžia tam tikromis apibrėžtomis sąvokomis aptarti etninius procesus: tai, kas vyksta individų kaip etninių grupių narių sąveikoje su juos supančia visuomene. Jis pateikė teorinę prielaidą, kuri remiasi priešastingumu tarp asmens kultūrinio tapatumo ir socialinio dalyvavimo lygmens, tačiau savo adaptacijos interpretacijoje J. W. Berry iš esmės lieka nuostatų lygmenyje. Mūsų požiūriu, adaptacijai reikšmingos ne tik nuostatos, bet ir realių individo santykių laukas, visų pirma – pirminių ir antrinių santykių pobūdis. Siūloma esminė prielaida yra tai, kad akultūracijos rezultatus lemia kultūrinio tapatumo ir socialinės adaptacijos sąsajos.

Statuso grupių atrankos kriterijai

Per praėjusį pokyčių dešimtmetį visuomenės stratifikacijos sistema rėmėsi ne tik objektyviais pajamų

skirtumais. Šalia materialinės gerovės pokyčių egzistavo ir politiniai, ir kultūriniai kriterijai; iškildavo ir sunykdamo simboliniai statuso požymiai. Nors pokyčiai statuso simbolių srityje vyksta gana subtiliai ir yra sunkiai pastebimi, visgi pagarbos ir prestižo paskirstymas nėra visiems vienodas ir turi savo išraiškas. Prestižas demonstruojamas materialinėmis priemonėmis, tarkime – tam tikru automobiliu, bet taip pat ir jo įsigijimo būdu (naujausias automobilio markės lizingas), darbo vieta (yra daugelis nesiskiriančių pajamomis, o visų pirma prestižu), darbovietės vardu, firminiu ženklu, jos gaminių prestižu. Iškyla svarūs asmens statuso elementai, nepatenkantys į pagrindinių stratifikacijos analizės krypčių regos lauką.

Taigi stratifikacijos tyrimams dažnai trūksta statusų diferenciacijos tyrimų, etnografinių socialinės sąveikos stebėjimų. Trūksta jų ir mums, todėl šiek tiek rizikuojame siekdami įvardyti dabartinėje Lietuvos visuomenėje susiklosčiusius socialinės kompozicijos štrichus. Kai kurie jų gali būti ryškesni už realybę, o kai kur – užgožti realiai egzistuojančius, bet neraiškius skirtumus. Tačiau šie štrichai pateikia dalies visuomenės žemėlapi, „išsklotinę“, kurioje stebime tai, kur atsiduria etninių grupių nariai ir kaip tai susiję su jų tapatybės ypatumais.

Šiuo atveju labai svarbus kultūrinis statuso blizgesys, jo aura, kuri labiau priklauso kultūros (plačiąja prasme) sričiai, o ne „objektyviai“ pajamų hierarchijai. Tuo mūsų vizija skiriasi nuo tokių stratifikacijos teorijų, kurios tiki objektyvia ar netgi racionalia stratifikacijos sistema visuomenėje². Savo ruožtu, mūsų prielaida yra tai, kad statusas (t. y. kultūrinė simbolinė socialinės sėkmės išraiška) turi įtaką ir kitai socialinės tapatybės dimensijai: etniškumo raiškai.

Skirdami dėmesį *statuso grupėms*, visiškai nenorime įsivelti į senus sociologinius debatus, kai „statuso politika“ supriešinama su klasių išskyrimu ekonominiu pagrindu bei K. Marxo ir M. Weberio prieštaravimų plėtojimu. Neliesime ilgos ir nuolat atsinaujinančios diskusijos, ar empiriškai suvokiamos klasės prarado savo svarbą šiuolaikinėje visuomenėje, ar ne. Esmė tai, kad statusų diferenciacija, regis, padeda geriau suvokti tam tikrus dabartinių stratifikacijos procesų aspektus.

Bendriausiame lygmenyje tikslinga skirti statuso grupes, susijusias su darbo santykiais ir pasidalijimu bei turtine diferenciacija, ir statuso grupes, kurios nesutampa su ekonominiais kriterijais apibrėžiamų klasių ribomis ir yra susijusios su prestižo ir pagarbos paskirstymu (žr. [4] ir jų nuorodą į Parkin). Mūsų tyrime apie statuso grupę kalbama pastarąja prasme. Statuso grupė nelaikoma integruotu kolektyviniu vienetu, o suvokiama kaip difuziška panašaus statuso individų ir smulkių grupių visuma. Šiuo atveju toliau nesigilinsime, kaip plėtojasi statuso grupių uždaramas ir įsitvirtinimas socialinėje hierarchi-

joje (*a la Bourdieu*), bet skirsime dėmesį skirtingiems statusams.

Išskirdami konkrečias kategorijas, pirmiausia siekėme įtraukti tas socialinės padėties grupes, kurios vienaip ar kitaip simbolizuoja socialinės padėties pokytį per pastarąjį permainų dešimtmetį (sąlyginai jas laikome statuso grupėmis bendriausia sociologine prasme: t. y. statuso grupė – tai tam tikras sluoksnis, kurį išskiria bendra gyvensena, stilius, prestižas, iš dalies kultūra). Todėl atrankinems grupėms parenkamos ne formalios stratifikacijos kategorijos, o kultūrinę-simbolinę reikšmę turintys variantai, kurie, mūsų manymu, visuomenėje labiausiai simbolizuoja skirtingos socialinės sėkmės ir adaptacijos atvejus.

Pastabos apie apklaustas socialines kategorijas

Išskiriant statuso grupes, siekta apklausti žmones, turinčius skirtingą socialinių pokyčių patirtį. Visų devynių kategorijų statusas per praėjusį dešimtmetį ryškiai kito: kai kurių iš jų anksčiau nebuvo, kai kurių rangas ir materialinė padėtis radikalai pasikeitė. Keitėsi ir šių grupių sudėtis: kai kurie individai pasistūmėjo „aukštyn“, arba smuktelėjo „žemyn“, vieni „stengėsi ir jiems pavyko“, kiti „stengėsi, bet nepavyko“, tretiems tiesiog „sekėsi“, kiti „niekam netrukde, bet smuko“ ir t. t. Pateikiamoje tipologijoje grupės skiriasi savo padėtimi socialinėje hierarchijoje. Tačiau reikia pabrėžti, kad *ši tipologija nėra kontinuumas* ar skalė, kuri pateiktų visus pagrindinius tos hierarchijos laiptus lygiais intervalais: šias kategorijas skiriantys socialiniai atstumai gali būti skirtingi, o mūsų tipologija nepretenduoja apimti visų galimų statuso variacijų. Vis dėlto perėjimas iš vienos jų į kitą reiškia ir statuso pokytį. Kiekvienai kategorijai suteiktas pavadinimas, nurodantis populiarų atitinkamo statuso išraiškos simbolį. Pvz., pagal formalius kriterijus „Kirpyklos“ kategoriją būtų galima palaikyti kartais idealizuojamo savininkų luomo prototipu, tačiau dėmesys statuso išraiškoms ir antrinių santykių pobūdžiui leidžia suvokti jos ribotą raiškos lauką ir menką tokios „smulkiosios buržuazijos“ socialinį ir ekonominį svorį visuomenėje [plg. 3: 21].

Atliekant atranką buvo remiamasi anksčiau pateiktu tyrimo modeliu [6]. Tyrimo eigoje kai kurios detalės buvo koreguojamos ir tikslinamos.

3. ATRANKOS REALIZAVIMAS

Atrankos tipas

Šiame tyrime daugiausia dėmesio skirta skirtingoms adaptacijos apraiškoms ir jų veiksniams aptikti, o ne tiksliai nustatyti *n* požymio pasiskirstymą specifinėje populiacijoje. Tai yra viena priežasčių, kodėl pasirinkta ne statistiškai reprezentatyvi tikimybinė, o

disproporcinė stratifikuota atranka; jos stratifikacijos kriterijus – tautinė tapatybė.

Lietuvos netitulinės tautybės gyventojai aptariami kaip konceptualinė kategorija; atrankos požiūriu ją sudaro kelios (skirtingų tautybių) generalinės visumos, kurių kiekvienoje atrenkama vienodo dydžio (o ne proporcingo populiacijos dydžiui) apklausiamų žmonių aibė. Šis atrankos modelis leidžia sutelkti dėmesį į skirtingą to paties požymio pasireiškimą skirtingose atrankinėse (mūsų atveju – etninėse) grupėse. Etninių grupių parinkimas – išankstinis. Ypač svarba tyrimo loginiame modelyje tenka skirtingos socialinės padėties grupėms. Pastarosios kategorijos yra svarbios šiam tyrimui tuo, jog, kaip hipotetiškai numatoma, jos labiausiai poliarizuoja apklausiamas nuomones.

Grupių atranka

Pristatomame tyrime buvo realizuotas pirmasis etninių grupių adaptacijos tyrimų etapas, t. y. apklaustos ne visos tyrime numatytos grupės. Pirmame etape buvo apklaustos 3 pagrindinės etninės grupės, kurioms buvo taikomos vienodo dydžio kvotos:

lietuviai – titulinė tautybė, visuomenės etninė dauguma;

rusai – gausi mažuma, socialiai heterogeniška, suformuota skirtingų migracijos srautų bei praradusi daugumos statusą;

lenkai – gausi mažuma, aiškiai išreikštas teritorinis tapatumas, vyrauja paribio tipas, santykinai maža socialinė diferenciacija;

„*kiti*“ – numatytas papildomas pogrupis tapatybės, kurios paklius į imtį, tačiau skirsis nuo iš anksto priskirtųjų. Visų pirma tai buvo skirtingų tautybių pogrupis Visagine. Šiai kategorijai taip pat buvo priskirti nevienareikšmės tapatybės atvejai, gauti apklausoje Vilniuje ir Šalčininkuose. Antrame etape numatyta apklausti Lietuvos „istorines diasporas“ žydus ir totorius.

Kaip minėta, metodologiniu požiūriu lietuviai, rusai ir lenkai yra atskiros generalinės visumos. Mūsų atliktame tyrime jas atstovauja atitinkamos „lietuvų“, „rusų“ ir „lenkų“ imtys.

Teritorinės atrankos pagrindiniu kriterijumi pasirinkta etninė kompozicija, atrinktos skirtingos etninės aplinkos vietovės:

1) Vilnius – atskiras atvejis – įvairi etninė sudėtis; be to, pagrindinis šalies socialinės traukos centras;

2) Mažumų vyravimo aplinka – Visaginas, Šalčininkai;

3) Lietuvių vyravimo aplinka – Kaunas.

Atskirai reikėtų pažymėti, kad dėl mažo lenkų tautybės gyventojų skaičiaus Visagine vietoj jų sudaryta skirtingų tautybių kvota, kurioje buvo lenkų, to-

torių, bet nebuvo rusų ir lietuvių. Šalčininkuose dėl nedidelio gyventojų skaičiaus lietuvių kvota buvo sumažinta perpus.

Socialinių grupių pagrindiniu atrankos kriterijumi buvo pasirinktas statusas, socialinės sėkmės, prestižo išraiška. Atrankinėms grupėms buvo taikomos ne formalios stratifikacijos kategorijos, o kultūrinė-simbolinę reikšmę nusakantys atvejai, kurie, mūsų manymu, visuomenėje labiausiai atspindi skirtingos socialinės sėkmės bei mobilumo ir adaptacijos atvejus. Šioms 9 kategorijoms ir buvo suteikti glausti jau minėti simboliniai pavadinimai: „Smokingai“, „Mobilieji telefonai“, „Konferencijų dalyviai“, „Uniformos“, „Kirpykla“, „Gariūnai“, „Darbo birža“, „Bendrabutis“, „Pensininkai“.

Ši tipologija padėjo sudaryti kiekvienos vietovės kiekvienai etninei grupei potencialių respondentų atrankos planą. Remiantis ekspertų konsultacijomis, buvo siekiama numatyti tipiškiausius kiekvienos kategorijos atstovus: arba numatant keletą konkrečių asmenybių, pvz., „smokingų“ atveju, arba numatant tipiškas vietas ir situacijas, kur atitinkami respondentai galėjo būti sutikti ir apklausti. Siekiant išlaikyti kuo didesnę atsitiktinio patekimo į apklausą tikimybę, neapklausti talkinę ekspertai ir vengta apklausti asmeninius ekspertų pažįstamus.

Kvotinė-demografinė atranka buvo siekiama užpildyti atitinkamai kategorijai tenkančią kvotą, apklausiant konkrečius respondentus. Kiekvienai iš anksto numatytai tautinei grupei (lietuviai, rusai, lenkai) buvo skirtos vienodos kvotos. Siekta, kad kiekvieną mažiausią ląstelę sudarytų 50% vyrų ir 50% moterų. Į numatytą amžiaus kriterijų sistemingai atsižvelgti nebuvo galimybės, tačiau drastiškų skirtumų imtyje nėra.

4. SOCIALINĖS ADAPTACIJOS ASPEKTAI ETNINĖSE GRUPĖSE

Socialinės padėties pokyčio suvokimas

Dauguma atsakiusių lietuvių mano, kad jie pakilo, o rusų atveju – kad nusileido socialinės hierarchijos laiptais (1 lent.). Ši tendencija nėra būdinga kokiam nors specifiniam regionui, bet pastebima visose ap-

klaustose vietovėse, ir patvirtina mūsų prielaidą, kad socialinė savijauta (labiau, negu formalių politinių teisių problema) tampa svarbiu klausimu bent jau rusų atveju. Šeimos pajamos ir subjektyvūs savo padėties lyginimai nerodo, kad mūsų imtyje esanti rusų grupė iš esmės skirtųsi nuo lietuvių ar lenkų, todėl labai tikėtina, jog šiai savijautai didesnės reikšmės turi simboliniai socialinės sąveikos aspektai, o ne vien objektyvi materialinė diferenciacija.

Šis situacijos vertinimas iš dalies yra „jaunos ir jautrios“ mažumos sindromas. Šiuo atveju jautrumas – tai jautrumas savo kaip mažumos statusui, o perėjimas į jį iš daugumos statuso patiriamas kaip dramatiškas virsmas. Politinė dimensija jame iš tiesų nėra svarbiausia: nors rusų „socialinė savijauta“ prastesnė nei kitų, apie teisių pažeidimus daugiau už kitus jie nekalba³. Neatrodo, kad socialinės padėties pokyčio vertinimas būtų vienareikšmiai nulemtas regiono, nors pastaruoju metu linkstama manyti, kad problemų rusams kyla tik Visagine dėl neaiškių miesto raidos perspektyvų (Visagine buvo mažiausias nuošimtis rusų, pažymėjusių socialinį poslinkį žemyn). Tai – platesnis reiškinys.

Įdomus giminės veiksnys socialinės padėties vertinimuose (2 lent.). Lietuvių grupės moterys aukščiausiai vertina savo statusą iš visų lyties ir tautinių grupių sankirtos kategorijų. Lietuvių grupėje yra daugiau moterų negu vyrų, pakilusių socialiniais laiptais per pastarąjį dešimtmetį. Taigi pastebėtas savotiškas lietuvių vyrų „mažumos“ sindromas, kurio šiuo metu negalime visiškai apibūdinti, bet jo pagrindiniu bruožu gali būti lūkesčių ir siekių nesuderinamumas su besikeičiančios visuomenės realybe. Ši tendencija gali būti dvejopai interpretuojama: Lietuvos visuomenės tradicinių vertybių praradimas, kai vyrui buvo priskiriamas šeimos maitintojo vaidmuo, arba modernios demokratijos principų palaipsnis įsitvirtinimas šalyje, kai moterys atsisako uždarams visuomenės būdingo socialinės mažumos statuso. Rusų ir lenkų grupėse šis santykis – atvirkščias. Šie duomenys kelia naujų klausimų, nes mūsų išankstinės prognozės nepasitvirtino. Spėjome, kad moterų aspiracijos mažesnės negu vyrų, todėl net nežymų padėties pagerėjimą jos bus linkusios įvertinti kaip postūmį aukštyn. Šalia to, moterys mažiau varžomos statuso reikalavimų „soli-džiam“ darbui, todėl jos bus linkusios greičiau imtis neprestižinių darbų, kurie tačiau leistų užtikrinti materialinę gerovę. Todėl moterys dažniau pajustų asmeninę sėkmę, jų adaptacija būtų sėkmingesnė. Tačiau galimas daiktas, kad

1 lentelė. **Socialinės padėties tautinėse grupėse pokyčio vertinimas.** Porinių dažnių eilučių (%) lentelė. Klausimas: *Ar Jūs pakilote, ar nusileidote [visuomeninės hierarchijos] laipteliais per pastaruosius 10 metų?*

Tautybė	Poslinkis laipteliais			Neatsakė	Iš viso
	pakilau	nusileidau	esu ten pat, kur ir prieš 10 m.		
Lietuviai	40	27	32	1	100
Rusai	30	44	24	3	100
Lenkai	37	34	27	2	100

2 lentelė. **Socialinės padėties pokyčio vertinimas pagal lytį.**
Porinių dažnių ir eilučių (%) lentelė. Klausimas: *Ar Jūs pakilote, ar nusileidote [visuomeninės hierarchijos] laipteliais per pastaruosius 10 metų?*

Tautinė grupė	Lytis	Ar Jūs pakilote, ar nusileidote šiais laipteliais per pastaruosius 10 metų?					
		pakilau		nusileidau		esu ten pat	
		%	n	%	n	%	n
Lietuviai	Vyras	34	22	27	17	39	25
	Moteris	47	30	28	18	25	16
Rusai	Vyras	34	17	38	19	28	14
	Moteris	27	14	52	27	21	11
Lenkai	Vyras	43	17	30	12	28	11
	Moteris	33	13	40	16	28	11

rusų ir lenkų grupių moterys ne vien žymi savo asmeninę sėkmę, bet ir apibendrina šeimos padėtį.

Socialinės adaptacijos sėkmės ir nesėkmės

Du iš pateiktų septynių atsakymo variantų apie darbui susirasti reikalingas sąlygas nurodo tautinį kriterijų („reikia būti lietuviu“ ir „reikia, kad į darbą priimintų tautietis“). Žinoma, jei respondentai juos pasirenka, tai dar nereiškia aiškios etninės segregacijos darbo santykiuose; tai gali reikšti ir socialinės nesėkmės priežasčių suvertimą tarpetniniams santykiams. Bet kuriuo atveju šie atsakymai rodo subjektyvią etniškumo svarbą šių žmonių gyvenime. Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad atrankos modelis lemia, jog visi imties pogrupiai turi konkrečią darbo santykių patirtį, kuri daugeliu atvejų gali būti ypatinga (susijusi su statusu ar jo kaita). Tie, kurie sakosi patyrę kokius nors jų, kaip kitataučių, teisių apribojimus, išskiria darbo sritį („Priimant į darbą“). Socialinei savivokai turi įtakos ir bendras socialinio saugumo jausmas, o maždaug penktadalis rusų ir lenkų respondentų nurodė, kad jaučia darbo netekimo grėsmę savo šeimos nariams (tik 7% lietuvių, žr. 3 lent.).

Daugiausia (beveik trečdalis) kitos nei pagrindinės tautinės grupės žmonių mano, kad norint gauti gerą darbą, svarbu būti lietuviu. Beveik dvigubai didesnė

nei kitose grupėse dalis šios nuomonės gali reikšti didesnę šių žmonių jautrumą marginalizacijai.

Visi kitataučiai suvokia gerą lietuvių kalbos mokėjimą kaip vieną svarbiausių sąlygų: lenkai šią sąlygą minėjo pirmiausiai (57,5%), rusai – antroje vietoje (64%) po išsilavinimo (73%). Pastebima, kad lietuvių ir rusų nurodomos priežastys išsidėsto panašia tvarka ir panašiais dažniais, o lenkų nuomonės apie darbo sąlygas dažniau skiriasi. Galimas daiktas, kad tai susiję su grupėje vyraujančia socialinio mobilumo patirtimi – gal net matuojant generacijų intervalais – ir atitinkama socializacija. Lenkai, teikdami svarbą socialinei kilmei („iš pasiturinčios šeimos“, 50%), žymiai menkiau nei kitos grupės vertina įtakingus pažįstamus (41%). Tai gali reikšti negebėjimą patiems veikti antrinius santykius, patiems (pvz., per pažintis) keisti savo socialinę padėtį. Lenkų grupėje mažiau nei kitose vertinamas ir išsilavinimas (47,5%).

Pastebima, kad ir kai kuriems lietuviams (10%) svarbu „būti lietuviu“ norint gauti gerą darbą. Tam tikras savikritiškumas pastebimas ir vertinant mažumų teises: lietuvių, nurodančių, kad mažumų teisės buvo ar yra kartais pažeidžiamos, nuošimtis panašus kaip ir kitataučių grupėse arba didesnis. Galimas daiktas, kad tai yra nuoširdi nuomonė, tačiau reikia įvertinti jautrumą tautinėms mažumoms (kai kalbama apie *teises*), tapusį teigiamo lietuvių visuomenės savivaizdžio elementu, nes tokios savikritikos stoka paremta įvairių šaltinių viešomis pagyromis šaliai.

Socialinė adaptacija ir akulturacijos pobūdis

Kaip subjektyviai asmens suvoktas socialinis mobilumas turi įtakos kultūriniam tapatumui ir akulturacinėms nuostatoms? J. W. Berry schema ir tyrimais paremti klausimai pasirodė esą nevienodos vertės tyrimo instrumentai. Du klausimų blokai, kuriuose buvo atkartoti 4 skirtingas akulturacines strategijas išreikšiantys teiginiai, ne visais atvejais atitiko vienas kitą atsakymų dažniais. Tam tikrų problemų iškilo marginalizaciją fiksuojančių teiginių „politikai kalba apie pasididžiavimą savo tautybe, norėdami pasinaudoti žmonių parama ir juos apgauti“ ir „šiuo laikotarpiu sunku rasti tokių, kuriais galima pasitikėti“ vertinime. Mažas tarpusavio pasitikėjimas ir nepasitikėjimas vei-

3 lentelė. **Socialinis saugumas (Bedarbiai šeimoje).**
Porinių dažnių eilučių (%) lentelė. Klausimas: *Ar Jūsų šeimoje yra bedarbių?*

Tautybė	Ar Jūsų šeimoje yra bedarbių?				Neatsakė	Iš viso
	ne	jūsų sutuoktinis	nėra, tačiau kuriam nors šeimos nariui nuolat gresia bedarbystė	kita		
Lietuviai	65	10	7	17	1	100
Rusai	52	5	21	19	3	100
Lenkai	51	10	20	16	4	100

kiančiais politikais yra gana būdingas kintančioms Rytų Europos visuomenėms, tad aukšti šio tipo atsakymų dažniai mažumų etninių grupių neišskiria iš bendro konteksto. Tačiau išryškėjo, jog adaptacijos sėkmė ir marginalizacijos nuostatos yra susijusios, nors apie vienakryptį priežastinį ryšį kalbėti sunku: socialinėje hierarchijoje aukštyr pasistūmėjusiuosius rečiau kančia nepasitikėjimas.

Tyrimo eigoje pasitaikydavo lenkų ir rusų tautybės respondentų, vienu metu teigiamai vertinusių integraciją ir asimiliaciją nusakančius teiginius. Pastebimas dalinis „integracijos“ ir „asimiliacijos“ sutapimas (beje, idealiu atveju visi variantai turi nesutapti ir neigti vienas kitą) rodo, jog gryno pavidalo akultūracijos strategijos neegzistuoja, arba individų kryptingai ir sąmoningai nepasirinktos. Be to, ir integracija, ir asimiliacija yra sudėtiniai reiškiniai, apimantys daugelį visuomeninės raiškos sferų ir trunkantys ilgą laiką. Integraciją matuojantys klausimyno teiginiai buvo praktiškai visuotinai pripažįstami (respondentai dažniausiai sutikdavo su teiginiais „santykiai su mano tautiečiais yra geri, tačiau savo santykius su lietuviais irgi laikau vertingais“ ir „gyvendami Lietuvoje mes turime išlaikyti savo tautos kultūrą ir visavertiškai dalyvauti įvairiose Lietuvos visuomenės gyvenimo srityse“).

Panašiai beveik visi respondentai atmetė separatizmo variantą („dauguma mano draugų yra mano tautiečiai, nes su jais jaučiuosi geriausiai. Lietuvių draugijoje taip gerai nesijaučiu“ ir „Kadangi gyvename Lietuvoje, mes nuolat patiriame spaudimą perimti lietuvių gyvenimo būdą. Todėl mums reikėtų pabrėžti kitokią savo tapatybę ir apriboti savo santykius su lietuvių visuomene“), išreiškdami neigiamą nuomonę apie segregaciją fiksuojančius teiginius.

Įvertinant adaptacijos aspektą svarbu pabrėžti tai, jog asmens asimiliacija nėra būtina socialinės sėkmės sąlyga, – ji neatrodo reikšminga socialiniam mobilumui aukštyr. Taigi nėra taip, jog pagerinusieji savo visuomeninę padėtį praranda pirminius ryšius su „savo“ etnine grupe. Tačiau apibendrintą (grupės lygmeniui) asimiliacijos tezę labiau palaiko tie, kurių adaptacija buvo sėkminga; yra sąsaja socialinės padėties pablogėjimo ir asimiliacijos atmetimo (4 lent.).

J. W. Berry akultūracijos strategijų įvertinimo komentarai

Kai kuriems respondentams klausimai, sudaryti pagal J. W. Berry taikytą metodiką akultūracijos strategijoms tirti, pasirodė dirginantys, nesuprantami ar tiesiog nepriimtini. Keliais atvejais respondentai, susidūrę su šiais klausimais arba su klausimais apie etninę identifikaciją, apskritai atsisakė toliau pildyti anketą. Kaip būtų galima paaiškinti tai, jog klausimai apie etninę tapatumą sukelia tokią reakciją? Kas bendra respondentams, kuriems tikrai nebūdinga bendravimo įgūdžių stoka: nesusivaldymas ar tiesiog mąstymo tingumas?

Visų pirma tai buvo respondentai, priskirti „smokingų“ kategorijai ir aplinkos suvokiami kaip socialinės ir verslo sėkmės pavyzdžiai. Be to, jie buvo iš tų visuomenėje žinomų žmonių, kurių tautybė viešai skelbta arba numanoma, kad jie nėra etninės kilmės lietuviai. Taip pat šie žmonės paprastai vertinami kaip pavyzdinės kitataučių integracijos atvejai. Dauguma jų buvo vietiniai, o ne imigravę žmonės. Taigi, kaip paaiškinti „akultūracijos klausimų“ atmetimo reakciją?

Metodo ypatumai (kliuviniai). J. W. Berry suformuluoti klausimai iš tiesų sudėtingi: pateikti teiginiai sudėtiniai ir sudaryti iš 2 teiginių. Respondentai tai pastebi, kaip pastebi ir tų sudėtinių teiginių „prieštaravimą“, „nelogiškumą“. Į metodologines J. W. Berry testo problemas tyrėjai jau yra atkreipę dėmesį, nurodydami, jog patys sudėtiniai teiginiai (4 variantai) nėra nepriklausomi, o lemia vienas kito vertinimus [11]. Taip pat pabrėžiama, kad esama tam tikrų prieštaravimų kultūrose, dėl kurių visiškai bikultūralizmas (pagal Berry – idealios integracijos reikalavimas) retai įmanomas; taip pat tyrimuose dažni atvejai, kai atmetami abu kultūriniai kontekstai. Beje, mūsų atveju kur kas labiau linkstama nematyti jokio prieštaravimo tarp pateiktų kontekstų, negu atvirkščiai.

Interpretuojant reakciją, projekto autorių nuomone, tai, jog respondentai negali išsirinkti bendro įvertinimo „greičiau taip“ ar „greičiau ne“, nei nurodyti „nežinau“, byloja, kad jie iš tikrųjų junta prieštaravimą tarp dviejų socialinių kontekstų (etninės kilmės grupė vs. etninės daugumos grupė), ir jis juos erzina (dėl neišspręstos jų pačių identifikacijos). Nepaisant metodologinės J. W. Berry testo kritikos, mūsų respondentų reakciją laikytume socialine-psichologine (susierzinimas ir/ar atmetimas rodo vidujai neišspręstą prieštaravimą). Etninių klausimų (ir galiausiai – interviu) atmetimas neatrodo paprasta

4 lentelė. **Asimiliacinė nuostata.**
Porinių dažnių eilučių (%) lentelė. Įvertinkite teiginį: *Mes gyvename Lietuvoje, ir tai reiškia, kad nepaisydami savo tradicijų, turime prisitaikyti prie lietuvių gyvenimo būdo ir elgtis kaip lietuviai.*

Tautybė	Teiginio įvertinimas		Nežinau	Neatsakė	Iš viso
	greičiau taip	greičiau ne			
Rusai	40	49	11	1	100
Lenkai	42	43	12	4	100

ideologinių-politinių pažiūrų išraiška: stabilios pažiūros leidžia žmogui ramiai įvertinti tezę – sutikti arba nesutikti, arba tiesiog praleisti nesuprantamą ar nepriimtina klausimą. Atrodo tikėtina, jog šie žmonės nėra radę santykio su savo etnine tapatybe, kad jų santykis su savo etnine kilme nėra pozityvus ir kad asimiliacija (dar) nėra įvykusi. Dėl to, susidūrę su etniškumo tema, jie susierzina; norėtų šios temos neliesti, nematyti, išvengti. Ji pasirodo jiems kaip provokacija, o ne kaip paprastas klausimas, kuriuo galima turėti vienokią ar kitokią nuomonę.

Respondentė, peržiūrėdama jau pradėtą pildyti anketą, sako:

„Man ši anketa netinka. Jūs ne ten kreipėtės. Čia reikia klausti žmones, kurie atvažiavo. Mano visi protėviai čia gyveno“ (iš tyrimo eigos užrašų).

Perdėtai pabrėždama savo neproblemišką santykį su supančia aplinka, visgi negali į jį pažvelgti neutraliai ar pozityviai (sprendžiant iš reakcijos į klausimus). Į hipertrofuotą „pilietinio“ tapatumo elementą individo socialinėje tapatybėje sprendžiant etninio identiteto krizę yra atkreipusi dėmesį N. Lebedeva (tyrinėjusi rusų mažumas po Sovietų Sąjungos suirimo); „etninę“ socialinės tapatybės dalį skubiai pakeitęs į „pilietinę“, žmogus „atsisako“, „atsitraukia“ nuo savo etniškumo, kad išvengtų su juo susijusių neigiamų išgyvenimų [9: 45].

Kaip apibūdinti tokių žmonių adaptacijos tipą (etninių procesų turinio prasme)? Kaip minėta, išankstinė nuomonė (sudarant potencialių respondentų imties planą) apie pozityvios integracijos tipą nepasitvirtina ir neatitinka J. W. Berry schemos kriterijų (pagal kurią integracija – tai pozityvus santykis ir su savo etnine kilme, ir su etnine dauguma). Greičiau tai – pereinamasis / tarpinis asimiliacijos atvejis. Tikėtina, jog šie žmonės suvokia savo etninį skirtingumą, bet be pozityvaus santykio su juo nebus linkę jo perduoti antrajai kartai, t. y. jų vaikai greičiausiai bus asimiliuoti ir įgis vienareikšmę daugumos (t. y. lietuvių) saviidentifikaciją.

5. PRELIMINARŪS APIBENDRINIMAI

Etninių grupių adaptacijos procesų akulturacijos teorija studijoje buvo gretinta su socialinės stratifikacijos analize. Įgyvendinus projektą pasitvirtino pasirinkta metodologinė pozicija daryti kombinuotą atranką ir taikyti kryžminę analizę (etninio kriterijaus ir stratifikacijos kriterijaus): tyrimas atskleidė adaptacijos skirtumus etninėse grupėse. Tarpkultūrinėje psichologijoje paplitęs akulturacijos analizės instrumentas – kiekybiškai vertinamas dalyvavimas etninės daugumos visuomenėje (šalia kultūrinio tapatumo) – buvo pakeistas socialinės adaptacijos kriterijumi.

Adaptacija, suprantama kaip socialinis mobilumas ir pasitenkinimas savo visuomenine padėtimi, įgalino geriau apčiuopti akulturacijos specifiką Lietuvos sąlygomis.

Etninėse grupėse pastebimas skirtingas savo socialinės padėties vertinimas. Rusai dažniau sau priskiria žemesnį statusą negu kitų etninių grupių nariai. Net jei tai – tik šios etninės grupės virsmo iš daugumos į mažumą atspindys, gauti duomenys rodo, jog tai – ilgalaikė socialinė pasekmė.

Asimiliacija nepasirodė būtina sėkmingam socialiniam mobilumui, tačiau subjektyviai suvokiamas socialinės padėties blogėjimas susijęs su marginalizacinėmis nuostatomis.

Bendra tyrimo koncepcija ir gauti duomenys kreipia link išvados, jog, nepaisant sėkmingai išspręsto tautinių mažumų kaip politinio iššūkio valstybingumui klausimo, etninių grupių narių adaptacija tebeegzistuoja kaip socialinis iššūkis demokratinei visuomenei.

Gauta
2002 10 24

Nuorodos

¹ Straipsnis parengtas pagal projekto „Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga“ ataskaitą, pateiktą Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui. Projektą „Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga“ parėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas ir Atviros Lietuvos fondas.

² T. y. nuo teorijų, sudarančių „rangų lenteles“. Pvz., Goldthorpe pateikia 7 kategorijų stratifikacijos lentelę pagal kvalifikaciją (aukšč. profesionalai, žem. profesionalai, ne kvalifikuotieji ir pan.).

³ Beje, nuomonių skirtumai tarp tautinių grupių ir koreliacija tarp mažumų teisių vertinimo ir tautinės grupės mažėja (nors ir nežymiai) artėjant prie dabarties vertinimo.

Literatūra

1. Berry J. W. Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*. 1992. Vol. XXX, special issue: Migration and Health in the 1990s, 1992. P. 69–85.
2. Berry J. W. Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*. 1997. Vol. 46(1). P. 5–68.
3. Dobryninas A. ir kt. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*. Vilnius: Garnelis, 2000.
4. Holton R. J., Turner B. S. *Max Weber on Economy and Society*. London, New York: Routledge, 1989.
5. Kasatkina N., Kuzmickaitė L. (sud.). *Etniškumo studijos: Teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*. Vilnius: Eugrimas/LFSI, 2000.
6. Kasatkina N., Leončikas T. *Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga: Tyrimo modelis*. Vilnius: Eugrimas/LFSI, 2000.

7. Kasatkina N., Leončikas T. *Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga: Ataskaita Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui*. Vilnius: LFSI, 2001.
8. Kasatkina N. *Etniniai procesai šiuolaikinėje visuomenėje*. Kaunas: VDU leidykla, 1999.
9. Lebedeva N. M. Socialno-psichologiškasis aspektas akulturacijos rusų... *Etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*. Vilnius: Eugrimas/LFSI, 2000. P. 38–52.
10. Leončikas T. Vertybės ir visuomenės mažumas. *Kultūrologija*. Vilnius: Gervelė, 2000. T. 6.
11. Rudmin F., Ahmadzadeh V. *The Psychometrics of Acculturation Measures: A Study of Iranian Refugees in Norway* (rankraštinis), 1999.
12. The Concise Oxford Dictionary of Sociology / Ed. by G. Marshall. Oxford, N. Y: Oxford University Press, 1994.
13. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия. *Социология преступности* / Ред. Б. С. Никифоров. Москва, 1966. С. 299–313.

Natalija Kasatkina

ADAPTATION PECULIARITIES OF ETHNIC GROUPS IN LITHUANIA

S u m m a r y

The main goals of the authors of the suggested project regard researching adaptation strategies and the factors of choosing particular strategies. In different countries, the post-communist social change consists of varying tendencies and intensity. Non-titular nationalities in the new states have encountered the double adaptation stress: adaptation to market economy, and adaptation to new ethno politics and minority status. The range of social criteria is used as a way to measure and compare the adaptation processes of ethnic group members in different social (and ethnic) contexts.

The abstract presents a sociological research of the adaptation of the major ethnic groups in Lithuania: Lithuanians, Poles, and Russians. The methodology of the

project was to combine acculturation theory with analysis of social stratification. This attitude enabled achieving the main goal: discovery of differences in social adaptation among the different ethnic group members. Social adaptation here is understood primarily as social mobility and satisfaction with one's social position.

Thanks to a specific research model and sampling the empirical data have been collected. The disproportional stratified sampling enabled to survey the analogous samples taken from each ethnic group. This allowed a reliable comparison. The in-depth interview is an inevitable complementary means in a project like this, since they alone can reveal cases of special social success/failure (that are mostly inaccessible for quantitative studies).

Respondents of all three ethnic groups were surveyed in different places of Lithuania. This was the first stage of a larger research idea. So far, no studies based on this methodology have been conducted in Lithuania; after completion of the research, it is intended to repeat it in a few other countries. The project results should be enriched by further research as well as used in theoretical studies of ethnic processes; the materials developed here will also be forwarded to the policy group that works on integration of national minorities.

Separately described are ethnic classification, social adaptation and status groups and present the acculturation theory of J. Berry; they make the methodological framework of the project.

In introducing the empirical results, the tendencies that best illustrate the differences among the ethnic groups are presented. The reviewed topics include the identification tendencies among the major ethnic groups, ethnic tolerance, and evaluation of its own social position and perception of its change. The research revealed that members of the ethnic groups differ in perceiving their status and its change; that a certain ethnic isolation exists; that the subjectively perceived deterioration of social position correlates to marginality.

Key words: adaptation, acculturation, ethnic (national) groups, minorities, social position